

УДК 338.43 (477)

**РОЗВИТОК АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ В УМОВАХ
ТРАНСФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ****Савченко В.Ф., д.е.н.***E-mail: vet_ua2@mail.ru**Чернігівський державний інститут економіки і управління*

Проблеми агропромислового комплексу і сільського господарства, як його головної складової, в Україні гострі і актуальні. Це проявляється в низьких обсягах сільськогосподарського виробництва, невирішенні структурних та приватизаційних питань, недостатності роботи і, відповідно, заробітної плати у сільських поселеннях. В статті надано аналіз деяких проблем розвитку сільського господарства. Особлива увага зосереджена на базових положеннях розвитку агропромислового комплексу, роботі в умовах членства у Світовій організації торгівлі, виробництві органічної продукції, дослідженні сучасного стану сільськогосподарського виробництва, проблемах кредитування і технічної оснащеності виробників, стані орних земель, необхідності державної підтримки окремих господарств селян. Метою роботи є обґрунтування теоретичних основ і практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи сільськогосподарського виробництва на державному рівні. В процесі написання виконані завдання розробки конкретних пропозицій з цих питань. При цьому використано сукупність методів наукового пізнання, що дозволило сформувати концептуальну цілісність здійсненого дослідження. Методологічний апарат дослідження складають загальнонаукові методи пізнання – абстрактно-логічний, системний та метод порівняльного аналізу. Отримані результати дозволяють зробити висновок щодо необхідності реформування агропромислового комплексу з використанням досвіду провідних країн та країн трансформаційної економіки, державної підтримки у напрямках фінансово-інвестиційного забезпечення, зниження податкового тиску на сільгоспвиробника, підготовки і перепідготовки кадрів для аграрного сектору та інше.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, сільськогосподарське виробництво, трансформаційна економіка, Світова організація торгівлі, органічна продукція, обсяги продукції, особисті господарства селян, реформування, інвестиції

UDC 338.43 (477)

**DEVELOPMENT OF AGRICULTURE IN THE CONDITIONS OF
TRANSFORMATION ECONOMY****Savchenko V.F., Doctor of Economics***E-mail: vet_ua2@mail.ru**Chernihiv State Institute of Economics and Management*

Problems of agro-industrial complex and agriculture as its main component in Ukraine are acute and urgent. This is manifested in low volumes of agricultural production, unresolved structural and privatization issues, lack of work and, therefore, salary in areas. This article analyzes some problems of the agricultural development. Particular rural attention is focused on the basic positions of the agro-industrial complex, working in conditions of

membership in the World Trade Organization, the organic products production, investigation of the current state of agricultural production, problems of credit and technical equipment manufacturers, condition of arable land, the need of state support for individual farms peasants. The aim is to study the theoretical foundations and practical recommendations to improve agricultural production systems at the state level. In the process of writing tasks performed to develop concrete proposals on these issues. The author used the totality of methods of scientific knowledge that has allowed generating conceptual integrity of the study. Methodological research apparatus constitute scientific methods of knowledge – abstract logic, system and method of comparative analysis. The obtained results suggest the need to reform agro-industrial complex, using the experience of leading countries and transition economy, state support in the areas of financial and investment support, reducing tax pressure on agricultural producers, training and retraining for the agricultural sector etc.

Key words: agriculture, agricultural production, economy of transformations, World Trade Organization, organic products, production volumes, the personal of peasants, reform, investment

Актуальність проблеми полягає у втраті державою статусу одного з провідних сільськогосподарських виробників Європи, різкому зменшенні продукції тваринництва, зниженні сировинного забезпечення і потенціалу харчової та переробної промисловості, погіршенні умов життя в сільських поселеннях. Несприятливі умови розвитку агропромислового комплексу України пов'язані з дефіцитом інвестиційних ресурсів, бюджетних коштів, недосконалою фінансово-кредитною системою, недоступністю кредитних ресурсів тощо.

Низька ефективність сільського господарства була і залишається однією з найсерйозніших проблем України. У результаті ринкових реформ економіки у галузі з'явилися проблеми невідповідності існуючої системи суспільного укладу тим ліберальним, ринковим принципам, які встановлюються державною політикою.

Все це вимагає вивчення світового досвіду виходу з кризової ситуації, дій теоретичного і практичного спрямування.

Аналіз останніх наукових досліджень. Проблеми агропромислового комплексу активно вивчаються українськими вченими-економістами, такими як В. Андрійчук, М. Дем'яненко, В. Дробот, П. Киценко, І. Кравченко, О. Могильний, Б. Пасхавер, М. Ревенко, П. Саблук, В. Юрчишин та інші. Проте ситуація спонукає до подальших досліджень. Враховуючи сучасний етап розвитку економіки України, на нашу думку, більше уваги потрібно звертати на розробку практичних положень та рекомендацій, спрямованих на подолання системної кризи в агропромисловому комплексі.

Мета роботи полягає у поглибленому вивченні деяких питань розвитку сільськогосподарського виробництва і наданні конкретних пропозицій щодо його ефективного реформування.

Викладення основного матеріалу дослідження. Жоден комплекс народного господарства України за роки переходу її економіки з планових на ринкові засади не зазнав таких змін, на жаль, не тільки позитивних, як агропромисловий сектор. Достатньо згадати ліквідацію колгоспно-колективної власності на засоби виробництва як бази виробничої діяльності на селі, в основному ліквідацію великотоварного виробництва, невідале розпаювання землі, відсутність роботи в сільській місцевості тощо. Ці процеси потребують поглибленого аналізу і ґрунтовних пропозицій. В даній науковій розвідці автор вважає за доцільне розглянути деякі складові зазначеної проблеми.

Спочатку зупинимось на фундаментальних основах розвитку агропромислового комплексу (АПК) як сукупності галузей, пов'язаних із виробництвом сільськогосподарської продукції, її переробкою, реалізацією, а також обслуговуванням самого сільського господарства. Сфери діяльності АПК: ресурсно-виробнича – виробництво засобів виробництва для сільського господарства; аграрно-сировинна – власне сільськогосподарське виробництво; переробна – заготівля та переробка сільськогосподарської продукції; інфраструктура – транспортування, зберігання, реалізація сільсько-господарської продукції [1]. В даному дослідженні ми в основному зупинимось на сільськогосподарському виробництві.

Для виконання зазначених завдань функціонують м'ясний, молочний, зернопродуктовий, плодовоовочевий та бурякоцукровий підкомплекси, основні завдання яких – забезпечення населення продуктами харчування, а промисловості – сировиною, вирішення комплексу економічних та соціальних питань сільських населених пунктів.

Проте ця, здавалось би, струнка система діє неефективно, що проявляється в низькому рівні життя сільського населення, накопиченні і загостренні суперечностей економічного та політичного характеру, масовій збитковості сільськогосподарських підприємств, повільних темпах реформування аграрного сектору економіки, збереженні тенденцій до звуженого відтворення, відсутності паритету цін між сільсько-господарською та промисловою продукцією.

При реформуванні села було взято курс на чисто ринкову класичну економіку. Водночас загальносвітові тенденції розвитку відносин "держава – аграрний сектор економіки" передбачають успішний розвиток аграрного виробництва тільки при вирішенні наступних питань: дотаційність

сільського виробництва; посилення регулюючої ролі держави в аграрному реформуванні; державне сприяння розширенню місткості аграрного ринку; державна підтримка сільсько-господарських підприємств різних форм власності; протекціонізм вітчизняного сільгоспвиробника [2].

Практично всі провідні сільськогосподарські країни світу є членами Світової організації торгівлі, що тільки сприяє їм у розвитку власного аграрного виробництва та переробної промисловості. Водночас існувало, та і зараз ще не подолано, твердження, що вступ України до СОТ є однією з причин послаблення вітчизняного аграрного сектору, оскільки її правилами передбачено відмову від державної підтримки сільгоспвиробників. На противагу необхідно підкреслити, що норми СОТ не вимагають скасування всіх субсидій, а лише встановлюють їх граничний рівень. Для країн, що розвиваються, в тому числі і для України, сума всіх субсидій виробникам не повинна перевищувати 10% загальної вартості сільськогосподарської продукції. У більшості країн, які розвиваються, розмір субсидій, що виплачуються для підтримки національного аграрного сектору, не досягає граничного рівня. Подібна ситуація склалася і в Україні. Крім того, розміри виплат на такі заходи державної підтримки як охорона навколишнього середовища, боротьба зі шкідниками та хворобами рослин і тварин, наукові дослідження, навчання і підготовка кадрів, страхування збитків від стихійного лиха, будівництво об'єктів інфраструктури, допомога на структурну перебудову, створення державних резервів для забезпечення продовольчої безпеки та інші не обмежуються [3, с.39].

Необхідно також враховувати, що ринок сільськогосподарської продукції, виробництво якої є для України традиційним, у значній мірі захищений від імпорту наступними факторами: суттєві транспортні витрати на доставку імпортованої продукції порівняно з продукцією місцевого виробництва; відсутність інфраструктури обслуговування великих обсягів імпортованої сільськогосподарської продукції в регіонах; невисока купівельна спроможність населення; традиційні уподобання людей, у першу чергу в сільській місцевості [4]. Тому, на нашу думку, питання співробітництва з країнами-учасниками СОТ та розвитку аграрного сектору виробництва в Україні органічно поєднуються. Назвемо деякі з них:

– сприяння зростанню конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників на внутрішніх і зовнішніх ринках шляхом проведення реструктуризації збиткових сільськогосподарських підприємств, ефективного державного регулювання аграрних ринків, використання механізмів підтримки сільськогосподарських товаровиробників;

– підтримка на державному рівні розвитку обслуговуючої та збутової кооперації дрібних товаровиробників, формування для них ринкової інфраструктури;

– забезпечення розвитку сільських населених пунктів;

– реалізація програм створення ринкової інфраструктури у сільській місцевості – відкриття заготівельно-збутових кооперативів, маркетингових груп, кредитних спілок, ринкових інформаційних систем тощо [5 с. 33, 6].

Є ще один напрямок сільськогосподарського виробництва, прийнятний для України. Мова йде про виробництво органічних продуктів, яке можна успішно розвивати в нашій державі.

Недосконале або, навпаки, занадто модифіковане сільськогосподарське виробництво спричиняє забруднення техногенного характеру, що руйнує природне середовище і шкодить здоров'ю людей. Тому розвинуті країни приділяють аграрним технологіям велику увагу.

Ринок органічних продуктів у світі оцінюється як один з найбільш динамічних, щорічне зростання якого сягає 20-25%. До країн-лідерів з найвищим рівнем споживання органічних продуктів належить, наприклад, Швейцарія, яка вважається найбільш непримиренною по відношенню до ненатуральних продуктів.

Принципова різниця між органічними та іншими продуктами полягає в тому, що при виробництві органіки не застосовуються так звані інтенсивні технології, які прискорюють або іншим чином змінюють природні процеси: хімічні технології; генна інженерія; антибіотики; гормональні препарати тощо.

Активізація природних процесів, відновлення родючості землі, очищення навколишнього середовища, вільний випас тварин та інші правила органічного виробництва дозволяють отримувати високі врожаї та приплоди. Таким чином, органічне землеробство спростовує думки щодо його неефективності.

Кількістю продукції, товарним виглядом харчовий ринок Європи та інших континентів не завоюєш. А проблема екологічно чистої продукції там вкрай гостра. Разом з тим наші землі, особливо чорноземи, мають закладений самою природою сприятливий мікробіологічний склад. На них без хімічного обробітку та добрив можна вирощувати екологічно чисту якісну продукцію. Важливо лише, щоб досконаліми були технологія обробітку і сучасна збиральна техніка.

Незважаючи на певну витратність (необхідність дотаційної системи контролю, застосування ручної праці тощо), виробництво органіки має у своєму арсеналі енергозберігаючі технології (поверхневий обробіток ґрунту з економією часу та наявних засобів), природоохоронні складові (відсутність

забруднення, сприяння оздоровленню природних ресурсів, зменшення викидів вуглекислого газу тощо) [7].

Дослідимо деякі складові сучасного стану сільськогосподарського виробництва. Виснаження землі, фізичне і моральне старіння основних засобів, зменшення поголів'я худоби і птиці, втрата генетичного потенціалу у рослинництві та тваринництві, зниження врожайності сільсько-господарських культур і продуктивності тварин призвели до скорочення виробництва сільськогосподарської продукції (рис. 1).

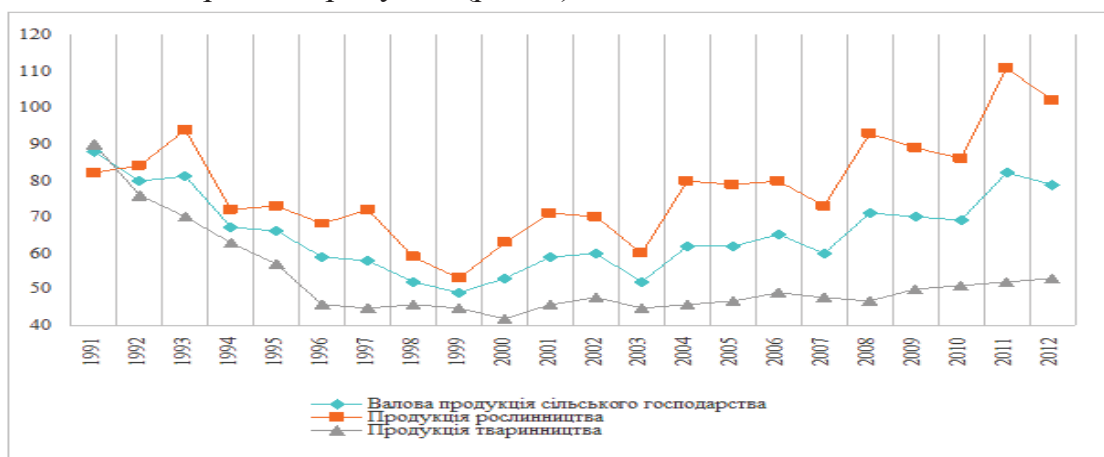

Рис 1. Індекси продукції сільського господарства (відсотків до 1990 року)

Джерело: [8], доопрацьовано автором

Рівень рентабельності продукції сільського господарства зменшився з 42,6% у 1990 році до 20,5% у 2012 році (табл. 1). Враховуючи сезонний характер виробництва, рівень інфляції, подорожчання цін на сільськогосподарську техніку, мінеральні добрива та інше, цей показник явно недостатній.

Таблиця 1. Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах, %

Роки	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Показники											
Продукція сільського господарства	42,6	13,6	-1,0	6,8	2,8	15,6	13,4	13,8	21,1	27,0	20,5
Зернові культури	275,1	85,6	64,8	3,1	7,4	28,7	16,4	7,3	13,9	26,1	15,2
Цукрові буряки (фабричні)	29,5	31,2	6,1	4,8	11,1	-11,1	7,1	37,0	16,7	36,5	15,7
Насіння соняшнику	236,5	170,9	52,2	24,3	20,7	75,9	18,4	41,4	64,7	57,0	45,8
Картопля	27,2	34,3	14,0	17,8	56,2	24,7	7,9	12,9	62,1	17,7	-21,5
Овочі відкритого ґрунту	27,6	12,8	-1,7	16,1	14,8	14,1	11,1	19,1	23,5	9,9	-6,8
Плоди	83,8	20,3	-1,1	12,7	33,5	8,5	13,9	16,2	14,9	17,9	8,8
Виноград	71,7	74,0	62,7	31,7	39,6	33,2	58,8	92,1	91,6	57,1	72,6
Велика рогата худоба на м'ясо	20,6	-19,8	-42,3	-25	-38,4	-41	-24,1	-32,9	-35,9	-24,8	-29,5
Свині на м'ясо	20,7	-16,7	-44,3	14,9	-9,2	-27,6	0,3	12,1	-7,8	-3,7	2,0
Вівці та кози на м'ясо	2,3	-31,9	-46,4	-32,1	-34,3	-46,4	-38,6	-31,8	-29,5	-39,6	-40,0
Птиця на м'ясо	17,0	-18,4	-33,2	24,9	12,1	-19,0	-11,3	-22,5	-4,4	-16,8	-7,2
Молоко	32,2	-23,2	-6,0	12,2	-3,7	13,8	4,1	1,4	17,9	18,5	2,3
Яйця	27,3	36,5	10,6	23,5	-6,8	9,1	13,0	13,1	18,6	38,8	52,6
Вовна	-2,4	-61,3	-75,8	-72,8	-78,1	-80,6	-74,7	-79,4	-82,2	-70,6	-61,0

Джерело: [8], доопрацьовано автором

Якщо у рослинницькій підгалузі ми бачимо порівняно високий рівень рентабельності по насінню соняшнику – 45,8% (хоча соняшник, як і кукурудза та рапс, що в останні роки отримали широке розповсюдження в Україні, дуже виснажують землю), винограду – 72,6% та деяких інших, то у тваринництві, наприклад, збиткові вирощування великої рогатої худоби на м'ясо (-29,5%), вівців та кіз на м'ясо (-40,0%), вовни (-61,0%).

Разом з тим збитковість картоплі (-21,5%), зумовлена її великою енергоємністю та необхідністю внесення органічних добрив у значних обсягах, проблемами зі збутом та наявністю елітного насіння, призвела до фактичного згортання її вирощування у великотоварних господарствах. На даний час 96,7% всіх обсягів картоплі вирощують господарства населення.

На дані господарства припадає фактично половина всієї продукції аграрного сектора (49,3%), в тому числі продукції тваринництва – 58,2%. При цьому якщо врахувати пенсійний вік більшості виробників у сільській місцевості, відсутність сертифікації систем якості подібних виробництв та інше, довгострокові перспективи в даному напрямку досить сумні.

21,4% сільськогосподарських підприємств одержали чистий збиток. Їх кількість, починаючи з 2010 року, зменшилась на 9%, проте сумарний фінансовий результат за цей же період погіршився на 1914,6 млн. грн.

Особливість досліджуваного періоду полягає в тому, що сільське господарство довгий час було донором інших галузей господарського комплексу, а це призвело до виснаження його ресурсного та фінансового потенціалів [9].

Через інфляцію попередніх років, а також диспаритет цін підприємства галузі втратили обігові кошти, причому поповнити їх за рахунок зовнішніх джерел фінансування вони не були спроможні. Це викликано дією ще одного негативного економічного чинника, що призвів до поглиблення аграрної кризи – недостатнього кредитування сільськогосподарських виробників, без чого сільське господарство нормально розвиватися не може в силу зазначених факторів та сезонності виробництва. Основною причиною такої недостатності стали високі процентні ставки та короткі терміни надання позик. З іншого боку, відбувався відтік кредитних ресурсів від сільськогосподарських товаровиробників, зумовлений їх збитковістю, відсутністю в необхідній кількості ліквідного майна під заставу, довгою тривалістю обороту капіталу та великою заборгованістю.

Проблема кредитування для сільського господарства значно ускладнюється тим, що галузь розцінюється комерційними банками як кредитно ризикована. Тому процентна ставка для сільгоспвиробників

встановлюється вищою порівняно з іншими галузями. Крім високих процентних ставок, відбувалося блокування кредитування аграрного сектора економіки через неможливість використання землі як об'єкта застави, а також знижену реальну можливість застави готової продукції [10].

Втрата сільськогосподарськими підприємствами обігових коштів і проблеми із залученням кредитних ресурсів призвели до зниження процесу відтворення основних засобів сільськогосподарського призначення [11].

Підприємства не мають змоги оновити машинно-тракторний парк, придбати необхідну кількість техніки (табл. 2), мінеральних добрив, запасних частин, отрутохімікатів, пально-мастильних матеріалів та насіння вищих репродуктивних кондицій. В результаті сільсько-господарські товаро-виробники вимушено перейшли на екстенсивний шлях розвитку, що супроводжується доіндустріалізацією виробництва і застосуванням ручної праці у великих масштабах.

Таблиця 2. Парк тракторів, зернозбиральних комбайнів та вантажних автомобілів сільськогосподарських товаровиробників на кінець року, тис. шт.

Роки \ Показники	Трактори	Зернозбиральні комбайни	Вантажі автомобілі
1990	495	107	296
1995	469	91	278
2000	319	65	227
2001	296	61	209
2002	274	57	195
2003	251	54	177
2004	230	50	160
2005	217	47	147
2006	201	44	133
2007	187	41	122
2008	177	39	115
2009	169	38	109
2010	151	33	104
2011	147	32	101
2012	151	32	96

Джерело: [8], доопрацьовано автором

За досліджуваний період кількість тракторів і зернозбиральних комбайнів зменшилась у 3,3 рази, а вантажних автомобілів – у 3,1 рази, що негативно відбивається на технічній оснащеності виробництва і посиленні його конкурентоспроможності.

Зі скороченням обсягів виробництва та продажу зменшуються грошові надходження, а отже, галузі не мають можливості відтворити ресурси для нормального функціонування. Відтак сформувалася "петля" аграрної кризи, суть якої полягає в тому, що виробники не мають коштів для закупівлі необхідних ресурсів, щоб забезпечити збільшення обсягів продукції, а ці кошти вони не в змозі одержати, оскільки в умовах

екстенсивного виробництва мало виробляють і продають продукції, яка водночас є надто дорогою через значне підвищення частини постійних витрат у собівартості [12].

Для аграрної кризи характерні наступні форми її прояву: зниження ефективності виробництва і його збитковість; зниження продуктивності праці; спад обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, спричинений зниженням урожайності культур і продуктивності тварин, а також зменшенням посівних площ та поголів'я худоби; затухання інвестиційної діяльності і руйнація основного капіталу; втрата обігових коштів; значне скорочення середньодушового споживання основних продуктів харчування [13].

В перспективі, та і в найближчому майбутньому, викликає тривогу ситуація із якістю земельних ресурсів. Головний показник родючості ґрунтів – гумус. Не менше століття потрібно, щоб наростити 1% цієї речовини, але за сьогоdnішнього господарювання ми втрачаємо її надзвичайно швидко. В середньому за кожні п'ять років втрати гумусу сягають 0,1-0,13%. Втрата лише 0,1% речовини на центнер знижує, наприклад, урожайність зернових на гектарі. Сильно понижена роль основного джерела органічної речовини – гною, що є наслідком значного скорочення поголів'я худоби. Тому, як альтернатива, слід подбати про зелене добриво – сидерати, для вирощування яких ми маємо достатньо тепла, вологи та вільних площ [14].

Інтенсивне підкислення ґрунту також є однією з основних проблем землеробства, особливо на бідних землях. Полісся. Вапнування майже припинено. В результаті урожай рослинницької продукції знижується на 20-40%. На багатьох полях, крім жита і вівса, які не бояться кислих ґрунтів, вже нічого не вирощується.

Потрібна агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення, що є головною складовою частиною моніторингу ґрунтів. Це необхідно робити з метою встановлення державного контролю за якістю орних земель, а також економічно та екологічно обґрунтованого застосування агрохімікатів [9].

Нами надані тільки деякі з проблем в основному аграрного виробництва та певні спрямування їх вирішення. Вважаємо за доцільне на завершення зупинитись на організаційній складовій даної галузі.

По-перше, на даному етапі ми робимо акцент на необхідності переходу до активної державної підтримки селян, які працюють у своїх господарствах. Це на сьогодні наш головний товаровиробник, який

пробивається через всі терени ринкових перетворень, і увага йому повинна бути відповідна.

Звичайно, цей товаровиробник без необхідної механізації, сільсько-господарської науки, глибокої переробки сировини та інше не зможе підняти сільськогосподарську галузь на світовий рівень. На сьогодні це взагалі неможливо. Зате такий підхід до організації сільсько-господарського виробництва на даному етапі забезпечить вирішення кількох проблем:

1. Ми по помірних цінах і без особливих затрат з боку держави забезпечимо населення традиційними районованими високотехнологічними продуктами харчування.

2. Відбудеться процес відродження господаря на землі.

3. З таких господарств з часом «викристалізуються» ті, що підуть далі, почнуть працювати у відповідності з усіма правилами сільсько-господарського менеджменту і забезпечать нам статус світового сільсько-господарського виробника у відповідності з природними умовами та менталітетом українського народу. Потрібні організаційні і управлінські заходи, що не вимагають асигнувань з бюджету. На нашу думку, ці заходи доцільно розділити в часі на два періоди.

На першому необхідно організувати взаємовигідну співпрацю із селянами в наступних напрямках:

1. Їх забезпечення механізованими засобами для обробки великих наділів землі.

2. Заготівля сільськогосподарської продукції.

Займатись вирішенням цих проблем потрібно новоствореним самоокупним організаціям. Можливі як вузька спеціалізація по тому чи іншому питанню, так і комплексне об'єднання двох складових в одній структурі. Найбільш реальним шляхом є створення акціонерного товариства селян із значною часткою акцій працівників даних організацій. Для цього необхідні відповідні зміни в законах, їх подальше приближення до умов ринкового середовища.

Створені організації повинні мати відповідні засоби для обробки і подальшої реалізації продукції селянських господарств. Тоді зникнуть питання як зорати земельний наділ, забезпечити агрономічне та ветеринарне супроводження виробництва, куди подіти вирощену рослинницьку і тваринницьку продукцію. Вся енергія буде спрямована тільки на досягнення оптимальних виробничих результатів.

До речі, довготривалими угодами між організаціями і селянами можуть регулюватись напрямки виробництва, обсяги, ступінь переробки продукції і так далі.

На другому відтинку часу потрібно вирішити ще дві проблеми:

- забезпечення поглибленої переробки сільськогосподарської продукції в самому селі;
- сприяння деякій міграції у села жителів міст і районів.

Дещо про переробку... Вона можлива після стабілізації сільськогосподарського виробництва, коли ми більш-менш забезпечимо сировиною переробні підприємства в районних центрах. Але майбутнє не за ними з їх відсталими технологіями, низьким рівнем маркетингових служб тощо. Переробку необхідно впритул наблизити до селянина. При цьому ми одночасно вирішуємо питання приближення переробки до місця виробництва сировини і отримання альтернативи консервативній, практично не діючій системі заготівлі та переробки з допомогою споживспілки.

В перспективі проглядається вирішення стратегічних питань: створення єдиного агропромислового комплексу на селі; задіяння в праці населення, особливо жіночої статі, що завжди було проблемою села; торгівлі селян вже готовою продукцією.

Село стабільно знижує свій генетичний потенціал – його залишають найбільш енергійні і впевнені у своїх силах. Крім того, воно зменшується чисельно і старіє. Потрібний приплив свіжих сил, вирішення даної складової демографічної проблеми.

Цьому сприяють об'єктивні обставини: погіршення умов життя в місті; досить висока ціна на продукти харчування, які фактично можна отримати безкоштовно, працюючи у селянському господарстві; важкі фінансові умови із забезпеченням житлом у місті і, відповідно, пустуючі чи малолюдні оселі у сільській місцевості; наявність переселенців з країн ближнього зарубіжжя та інше.

Крім того, доцільне використання незадіяного міського населення на сезонних роботах, а також при переробці продукції і в тваринництві.

Проблема поповнення жителів села віднесена автором до другого етапу в силу того, що люди поїдуть, коли побачать реальні зміни на краще. А для цього потрібно спрямувати трудові відносини на селі в нове русло, що і пропонується в даному дослідженні.

До речі, уявлення про те, що село необхідно буквально «наводнити» людськими ресурсами, далеко не беззаперечне. Достатньо досить помірної кількості працюючих жителів, щоб агропромисловий комплекс почав діяти ефективно.

Наведення елементарного порядку в питаннях несанкціонованої торгівлі теж дасть селу нові робочі руки і водночас припинить

розбещення значної частини молоді легкодоступними прибутками на межі закону і беззаконня.

Звичайно, потрібні покращення соціальної структури села, розширення будівництва, газифікація та інше, що знайде своє вирішення в результаті ефективного виробництва в агропромисловому комплексі, чому мають сприяти нові форми та організаційні відносини у сільському господарстві [15, с. 205-210].

Висновки: 1. Сільське господарство, як основа агропромислового комплексу, потребує реформування. При цьому доцільні використання досвіду провідних країн та країн трансформаційної економіки, співробітництво з країнами-членами Світової організації торгівлі.

2. Ринок органічних продуктів в Україні бачиться досить перспективним, особливо в експортному спрямуванні.

3. Необхідне вирішення проблем кредитування сільськогосподарських виробників, оновлення машинно-тракторного парку, підвищення якості земельних ресурсів.

4. Значний ефект принесе реальний перехід до активної державної підтримки селян, які працюють у своїх господарствах.

5. Потрібно надати державну підтримку АПК у таких напрямках: фінансово-інвестиційне забезпечення аграрних перетворень; сприяння у створенні інститутів ринкової інфраструктури; залучення інвестицій, у тому числі іноземних; зменшення податкового тиску на сільгоспвиробника; політика розумного державного протекціонізму; конкурсне визначення підрядників на держзамовлення; підготовка та перепідготовка кадрів для аграрного сектору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Оскольський В. Про економічну політику сталого розвитку в Україні / В. Оскольський // Економіка України. – 2010. – №6. – С. 3-8.
2. Кирилюк Ю.В. Державне регулювання економіки: опорний конспект лекцій / Ю.В. Кирилюк, В.Ф. Савченко. – Чернігів: ЧДДЕУ, 2013. – 140 с.
3. Тепла М. Україна на шляху до світової організації торгівлі / М. Тепла // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – №3. – С. 35-40.
4. Чаюн Т. Умови розвитку внутрішнього ринку України в контексті вступу до СОТ / Т. Чаюн // Вісник КНТЕУ. – 2004. – №6. – С. 56-62.
5. Остошко Т. Інтеграція України до СОТ: реалії та уявні ризики для сільського господарства / Т. Остошко // Економіст. – 2005. – №10. – С. 31-33.
6. Бородачова Н. Шлях України до СОТ: захист у технологіях / Н. Бородачова // Агроперспектива. – 2006. – №1. – С. 12-13.

7. Савченко В.Ф. Потенціал виробництва органічної продукції в Україні / В.Ф. Савченко, К.В. Мартиненко // Науковий вісник ЧДІЕУ. Сер.1. Економіка: зб. наук. праць. – 2012. – №3 (15). – С. 9-15
8. Савченко В.Ф. Стратегічні напрями економічного розвитку Чернігівської області на сучасному етапі: Монографія. – Чернігів: КП «Чернігівські обереги», 2007. – 378 с.
9. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
10. Дем'яненко М. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М.Я. Дем'яненко, Ф.В. Івонина // Економіка АПК. – 2009. – №9. – С.3-9.
11. О.О. Ромашкін. Економічне програмування сільськогосподарського виробництва. Кандидатська дисертація на прис. ступ. канд. ек. наук. за спеціальністю 08.00.03. – ЧДІЕУ. – 2011р. – 20с.
12. Саблук П.Т. Кардинальні напрями вирішення економічних проблем в АПК / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – №5. – С. 3-8.
13. Статистичний щорічник України за 2012 рік. Державна служба статистики України. – Держаналітінформ. – 2013р. – 545с.
14. Сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://me.kmu.gov.ua/>.
15. Савченко В.Ф. Держава і регіон: регулювання соціально-економічного розвитку: [В Зкн.]. – К.: Знання, 1999. – кн.1: Держава. – 306с.